

Dr. MILAN MALI

Specifičnosti primene Titove koncepcije oružane borbe u Vojvodini

Ustanička 1941. je prelomna godina naše revolucionarne borbe. Ona je to, svakako, ne samo po dubini marksističke analize novonastalih vojno-političkih uslova za revolucionarno delovanje, ispravnosti i smelosti opredeljenja i originalnosti usvojenih odluka o organizovanju, pokretanju i vođenju oružane borbe za konačno nacionalno i socijalno oslobođenje, već i po masovnosti ustanka, bogatstvu oblika i elastičnosti organizacije prvih jedinica oružanih snaga revolucije i rezultatima prvih borbi, koji su predstavljali dovoljno široku osnovu i neiscrpnu inspiraciju za dalja pregrnuća i uvod u buran proces dubokih društvenih promena u kojima će se verno ogledati suština naše revolucije i vodeća uloga Partije. Ipak, njenu suštinu, pravi karakter i celovit istorijski značaj, zauvek obeležene ulogom Titove ličnosti i osobenostima njegovog revolucionarnog dela, nemoguće je sagledati samo na osnovu marksističke analize onoga što je neposredno uoči ustanka i u ustaničkim mesecima odlučivano, što je pokrenuto, začeto ili predviđeno, a što je i samo po sebi bilo i veliko i izuzetno značajno, već se mora imati u vidu kontinuitet zbivanja i podvrći vrednovanju sadržaj celine revolucionarnih tokova u jednom izuzetno bogatom istorijskom kontekstu i dužem vremenskom periodu, koji je metodološki neprihvatljivo vremenski strogo omeđivati i deliti, pa izdvojeno analizirati. Reč je, dakle, o onome što je u bitkama Partije i svih demokratskih, narodnofrontovskih i patriotskih snaga u drugoj polovini tridesetih godina izvojevano ili usvojeno kao cilj, a pogotovu na temeljima i rezultatima ustaničke 1941. godine, u

godinama NOR-a i u decenijama mira postignuto. Međutim, za ovu priliku, iz tog širokog konteksta istorijskih zbivanja uslovno izdvajamo i sagledavamo prevashodno vojnoteorijski aspekt Titove koncepcije ustanka, da bismo odmah ustvrdili kako u toj koncepciji orijentacija na oružanu borbu ostaje najsuštastvenija odrednica, sudbinsko opredeljenje po kojem će se u istoriji prepoznati ustanička 1941. i sve ono što je ona pokrenula. Bilo je to čvrsto, marksističko opredeljenje za oružanu borbu kao najvažniji, odlučujući i presudni oblik ispoljavanja društvene moći Partije i naroda u svenarodnom ratu — po broju oblika i sadržini neograničenom a po maštovitosti besprimernom otporu okupatoru i domaćim izdajnicima što su činili jedinstven blok kontrarevolucije — rat koji je bio usmeren ka nacionalnom i socijalnom oslobođenju. U okviru toga, opredeljenje za partizanski oblik oružane borbe kao dominantan način vojnog suprotstavljanja agresiji i svemu onome što je ona sobom donela ili ovde, uz pomoć kvislinga, na ovome tlu začela — bio je širok okvir antifašističke i revolucionarne borbe masa i njihovog izrastanja i konstituisanja u subjekt revolucionarnog procesa.

Orijentacija Partije na oružanu borbu proizlazila je iz postavljenih ciljeva i unutrašnjih autentičnih svojstava NOR-a, a odražavala je dubok antidogmatizam vodećih snaga revolucije i sama po sebi bila dokaz odbacivanja kominternovske teze o dve faze revolucije, gde bi se, u vojvođanskim prilikama, na najdrastičniji, na klasnim osnovama zasnovani način, obračunalo sa imućnijim seljaštvom. Ona je izražavala istorijsku suštinu interesa radnih slojeva naroda, sagledavanja dijalektičkog jedinstva puteva klasnog i nacionalnog oslobođenja i shvatanja da se oni mogu ostvariti samo kroz oružanu borbu i da je za tu borbu, i za dosledno ispunjavanje internacionalističkih obaveza u slamanju fašizma, kucnuo pravi čas. Tako jasna orijentacija Partije, izražena i u njenim pozivima narodu na ustanak i bespoštednu borbu, bila je marksistički čvrsto utemeljena i dovoljno široka i fleksibilna da bi predstavljala osnove široke narodnooslobodilačke platforme na kojoj je bilo moguće aktivirati svakog antifašistu i iskrenog rodoljuba, ali tako da su se svaki pojedinac i svaka na klasnim, idejnim, nacionalnim, ili ma kojim drugim programima i osnovama okupljena grupa, prihvatajući tu platformu, morali i politički obavezati na neodložnu i odlučnu akciju za njeno ostvarenje, prevashodno oružjem u ruci. U osnovama te platforme bili su jasni ciljevi NOB-a; ona je učvršćivana i širena novim i sve većim poredama, intenzivnim političkim delovanjem u masama i jasnom, u oružanoj akciji produb-

ljivanom polarizacijom snaga, čime je raznim kolebljivcima, račundžijama i špekulantima onemogućavano da se s tom platformom saglase samo formalno, a da duže vremena stoje po strani akcije. Naime, obaveza na borbu, na vojnu i političku akciju, svakog je ubrzo isterala na čistinu, bila probni kamen i ispit rodoljublja, spremnosti da se u borbu slede komunisti kao ljudi koji su tumačili autentične, konkretne i istorijske interese naroda, potvrđujući se, po Kardelju, kao »ljudi koji su, u najtežim danima, smelo preuzeli na sebe odgovornost da povedu narod u oružanu borbu protiv okupatora i da u toj borbi ili pobede ili izginu. Nasuprot izdajničkim, kapitalističkim i oportunističkim parolama o saradnji sa okupatorom, o lojalnosti, o čekanju itd., oni su na svojim zastavama ispisali lozinku: *Na ustanak, k oružju, za slobodu, za samoopredeljenje, ujedinjenje i ravnopravnost naroda Jugoslavije, za demokratsku vlast.*«¹

Na tim principima je sazdan Narodnooslobodilački front, pri čemu nije bilo dovoljno samo verbalno opredeljenje za narodnooslobodilačku platformu već je bilo nužno prihvatiti i preuzeti borbu oružjem i svim drugim sredstvima protiv okupatora, tašku, natčovečansku, ali časnu borbu koja se mora voditi i sve njene konsekvence dostojanstveno podnositi do konačne pobede. Time je pitanje odlučne vojne i političke akcije postalo ispit dosledne privrženosti programu Partije, a svaka vrsta pasivnosti — otvoreno savezništvo sa okupatorom. Na tim osnovama je konstituisano jedinstveno rukovodstvo NOP-a i, što je još važnije, obezbeđeno da Narodnooslobodilački front postane osoben vojno-politički savez i opštenarodni pokret, svojom suštinom izražen u oružanoj komponenti i za nju sudbinski vezan.

Titova revolucionarna strategija oružane borbe i koncept ustanka stvaralački i široko su prihvaćeni i u Vojvodini, pri čemu su se od početka ispoljavale brojne originalnosti ratnih sadržaja i vojne veštine. Naime, u Vojvodini su se s obzirom na ravničarski teren i sve ono što on sobom, gledano s vojnog stanovišta, nosi i znači, ispoljile bitne specifičnosti u odnosu na ostale pokrajine u zemlji i time nametnuli neki delikatni problemi u pogledu mogućnosti ostvarivanja generalne linije NOB-a i revolucije. Povoljna okolnost biva to što su Pokrajinski komitet i većina partijskih organizacija, kroz duži period revolucionarnog delovanja u masama, a naročito u toku pripremanja za oružanu borbu, shvatali da će se neki neadekvatan odgovor na pitanja koja će nametnuti te specifičnosti skupo,

¹ E. Kardelj: *Revolucija i vojna misao*, Vojnoizdavački zavod, 1979, str. 363.

u krvi plaćati i negativno uticati na ukupnu revolucionarnu situaciju, dok će, s druge strane, svako primereno stvaralačko rešenje biti izvor novih snaga i garancija pobeda. Surova ratna praksa će stalno potvrđivati da su adekvatni odgovori na ta pitanja vezana za vojvođanske specifičnosti, uglavnom, nađeni još 1941. godine i da su imali fundamentalni značaj za rasplamsavanje i ukupne rezultate revolucionarne borbe u Vojvodini. U praksi se pokazalo da se svaka akcija ustanika u koju se ulazilo sa shematskim i dogmatskim opterećenjima, gde se nije vodilo računa ne samo o vojno-političkim i geografskim, već i demografskim, nacionalnim ekonomskim, socijalnim i drugim osobenostima Vojvodine, čak i u pojedinim njenim prostorima — završavala neuspehom, ostavljajući teške posledice za pokret.

Od samog početka NOB-e u Vojvodini se postavljalo pitanje: kako tući brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja u komunikacijskom mrežnom i rekama ispresecanoj, gusto naseljenoj i otkrivenoj ravnici, koja je, zbog vojnog i, naročito, ekonomskog značaja, kao žitnica i važan industrijski basen, bila i gusto zaposednuta jakim snagama okupatora i kvislinga, što je sve skupa vojvođanske uslove, za jugoslovenske prilike, činilo ako ne najtežim a ono sigurno posve specifičnim naročito u operativno-taktičkom pogledu. Zbog ograničenih mogućnosti za manevar jedinica, kao jedno od osnovnih svojstava partizanskog oblika vođenja oružane borbe za koji se Tito opredelio i kojim se, vešto primenjujući partizanske oblike borbenih dejstava, mogla uspešno paralisati brojčana i tehnička premoć okupatora i kvislinga, rešenja su se u Vojvodini morala tražiti na drugoj strani — u otkrivanju i primeni sve širih oblika političkog i vojnog organizovanja masa i u nalaženju novih sadržaja borbe i oblika izražavanja ukupne društvene moći naroda.

Analizom iskustava drugih revolucija i procenama vlastitih uslova, Partija je shvatila da je osnovni oblik ispoljavanja te, društvene moći ustaničkim borbama zahvaćenog naroda i odlučujući način njegovog suprotstavljanja okupatoru i svemu onome što je on doneo ili na ovim prostorima, uz pomoć kvislinga, razvio — oružana borba, tesno povezana i uslovljena sa drugim oblicima opštenarodne borbe i otpora. Osnovni nosioci te borbe od početka ustanka biće oružane snage, čije će pobeđe sudbinski zavisiti od toga u kojoj meri su se u najšire pripreme borbe angažovali svi subjekti. Opređenje Partije je bilo da se ide na masovnu, sveobuhvatnu, po broju učesnika okupljenih oko zajedničkih ciljeva najbrojniju, po zahvaćenom prostoru i upotrebljenim sredstvima najširu oružanu borbu,

koja će svojim karakterom, ciljevima i oblicima vođenja i ispoljavanja omogućavati autentično i po razmerama najšire izražavanje društvene moći naroda.

Prva pretpostavka za dosledno tumačenje, primenu i oživotvorenje takve orijentacije Partije, kao i Titove vojne i političke strategije izvedene iz nje, bilo je shvatanje da je jedna od njenih osnova oslanjanje na vlastite snage. To je, razume se, važno za sve krajeve zemlje, socijalne i nacionalne sredine, ali za vojvođanske prilike ponajpre, upravo zbog specifičnosti koje su se izražavale kroz ukupne ljudske i materijalne potencijale, prirodne i druge karakteristike i infrastrukturu, čime je Vojvodina poprimala značenje osobenog vojišta u sklopu jedinstvenog jugoslovenskog ratišta. Te specifičnosti su uslovile izvesne originalnosti ovde u vojnim rešenjima u ustanku, a i u daljem toku NOR-a, koje su se izražavale kroz idejno dosledan i stvaralački odnos prema objektivnim okolnostima za vođenje političke i oružane borbe u smislu delovanja saglasno tim okolnostima posmatranim pojedinačno i u njihovoj ukupnosti i dijalektičkom jedinstvu. Upravo primer ustanka u Vojvodini potvrđuje svenarodni karakter NOR-a, u njemu izraženog jedinstva klasnih i nacionalnih interesa, širine pogleda i akcije Partije u stvaranju Narodnog fronta i narodnooslobodilačkog pokreta, nezavisno od nekih objektivnih okolnosti, među kojima i od geografskih uslova, i uprkos shvatanjima u dotadašnjoj vojnoj teoriji da su ravničarski predeli nepovoljni za vođenje partizanskog rata. Takvom shvatanju odgovarala je, uglavnom, i dotadašnja ratna praksa u čitavoj istoriji ratova. Primer ustanka u Vojvodini, koji je organizovan i vođen u duhu Titove koncepcije opštenarodnog ustanka i u skladu sa specifičnim vojvođanskim uslovima, negirao je takva shvatanja i nagovestio jednu novu pojavu u ratnoj praksi. O tome svedoče i reči druga Tita izrečene neposredno posle proboja Operativne grupe divizije, sa Vrhovnim štabom na čelu, iz višestrukih nemačkih obruča od Pivske planine, preko Sutjeske i Zelengore, do Jahorine: »U Evropi misle da su naše planine rodile naš pokret i našu vojsku. A Srem to najubedljivije demantuje. Nacionalna i politička svijest naroda, njegova borbena volja i revolucionarna partija koja je sposobna da pokrene i vodi narod u borbu — to je osnovno za ustanak, a geografski uslovi mogu samo manje ili više olakšati ustanak i uticati na taktiku ustaničke vojske.«²

² J. B. Tito: *O svenarodnom revolucionarnom ratu*, izbor tekstova i objašnjenja Srete Savića Kolje, Novi Sad 1977, str. 569.

Ratno iskustvo u Vojvodini, dograđivano na širokoj platformi svenarodne borbe započete 1941, nedvosmisleno je pokazalo da je partizanski oblik oružane borbe najprihvatljiviji, zapravo da se on može najšire primenjivati i na geografski vrlo nepovoljnom, rekama ispresecanom, otvorenom ravničarskom terenu, išpartanom gustim komunikacijama, u uslovima velike koncentracije neprijateljskih snaga i njihovih izrazitih mogućnosti brzog intervenisanja na svim ugroženim tačkama — ako se izgrade jedinstvo i borbena spremnost naroda, razradi taktika borbe koja će voditi računa ne samo o geografskim obeležjima terena već i o demografskim, nacionalnom i socijalnom ambijentu i zahtevima i životnim interesima svih slojeva naroda koji se se bori, a u vojvođanskim uslovima pogotovu seljaštva kao najbrojnije i ekonomski najjače socijalne kategorije.

Rukovodstvo ustanka i NOR-a moglo je svoju funkciju na nivou istorijske uloge i odgovornosti ostvarivati zato što je, kako će to Kardelj oceniti u napred navedenom delu, bilo sposobno da »sagleda društveno-istorijsku i klasnu pozadinu i da na osnovi njene stalne analize izvlači potrebne zaključke za političku i vojnu akciju, tj. za celokupnu vojnu i političku strategiju i taktiku NOR-a«. Sa tog stanovišta posebno je poučan primer Srema. Treba imati u vidu geografsko-politički i privredni značaj Srema, gde su mnoge date okolnosti ozbiljno otežavale i pripreme za ustanak i, naročito, stvaranje, opstanak i dejstva oružanih jedinica. U te okolnosti koje su otežavale razvoj NOP-a u Sremu Petar Matić ubraja one poteškoće koje su »iskrsle usled nepovoljnog geografskog položaja, karaktera zemljišta i mnogonacionalnog sastava«, a mogle su se »savladati samo strpljivim i upornim radom, velikim junaštvom, političkom i vojničkom zrelošću i snalažljivošću rukovodstava i celokupnog partijskog članstva, a isto tako bezrezervnom podrškom koju je narod Srema pružio Partiji i NOP-u 1941 godine.«³ To su bili činioci koji su odlučujuće uticali da je NOP u Sremu bio u stalnom, kvantitativnom i kvalitativnom usponu, da bi već na kraju 1941. godine dobio karakter opštenarodne borbe i otpora protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Iz sagledavanja socijalnih i klasnih pretpostavki za oživotvorenje vojne koncepcije i ostvarivanje jedinstva političke i vojne strategije, sledi jedan od zaključaka da su se u Vojvodini ustaničkom radničkom jezgru, sa komunistima na čelu, veoma brzo pridružili seljaci, napredna inteligencija i drugi radni slojevi, zbog čega je NOP dobio široke razmere a sam ustanak mogao poprimiti formu opštena-

³ P. Matić: *Srem u ustaničkoj godini*, u Zborniku »Ustanak naroda Jugoslavije«, knj. 1, VIZ, 1962, str. 150.

rodnog ustanka. U tom pogledu praksa iz druge polovine 1941. na čitavom jugoslovenskom prostoru, pa prema tome i u Vojvodini, bila je jedno od izvorišta i polazišta, kao i potvrda Kardeljeve misli da je »mobilizacija seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi nesumnjivo predstavljala najkrupniju političku pobjedu NOP-a«, pri čemu je »pretežno učešće seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi« našem pokretu dalo »onu širinu i masovnu podršku bez kojih bi partizanski način ratovanja bio nemoguć i osuđen na propast«.

Analiza iskustava stečenih u ustanku i u partizanskom ratu koji je usledio u Vojvodini, posebno baca svetlo na fenomen borbe u ravnici, koja je ubrzo poprimila razmere i karakter svenarodnog rata, podjednako sa stanovišta stvaralačke primene osnovnih principa partizanske ratne veštine u ravnici i najšire revolucionarne samodelatnosti naroda, koja je ovde doslovno brisala granice između borbenih dejstava oružanih snaga i drugih oblika opštenarodnog otpora. Na tokove i ishode tako široko postavljene i dosledno vođene borbe bitno su uticali svi najvažniji faktori oružane borbe — ljudi, materijalna sredstva, prostor i vreme, pri čemu je ljudstvo, kao glavni faktor oružane borbe, sa svim svojim kvalitativnim i kvantitativnim vrednostima, imalo prvorazredan uticaj.

Sa stanovišta naših priprema za vođenje ONOR-a, dragoceno je da se uoče i kritički sagledavaju osnovne karakteristike veštine vođenja partizanskog rata u ravnici, metod rukovođenja partizanskim akcijama i prožimanje oružane i neoružane komponente snaga NOR-a, što je dograđivano u procesu stvaralačke primene Titove koncepcije oružane borbe ostvarivane u specifičnim vojvođanskim uslovima. Pri tome ne može biti ni reči o nekoj autarhičnosti; naprotiv, borbeno iskustva sa celog jugoslovenskog ratišta su, kroz rad vojno-političkih savetovanja, razmenu kadrova, putem direktivnih pisama i članaka, radio-emisija, partizanske štampe, partijskih informacija i sl., postajala svojina vojvođanskih boraca, kao što je i vojna veština mlade revolucionarne vojske na celom našem ratištu, i u strategijskim i u taktičkim okvirima, obogaćivana iskustvima stečenim u partizanskim dejstvima širom vojvođanske ravnice. S gledišta kritičkog vrednovanja tih iskustava stečenih u ustaničkoj godini, kao i ukazivanja na suštinske specifičnosti borbe i rasplamsavanja inicijative partizanskih jedinica širom ove prostrane ravnice, karakteristično je i izuzetno vredno Titovo pismo Fruškogorskom NOP odredu od 9. januara 1942.⁴ Ono je došlo nakon što je opštenarodni ustanak u Banatu i Bačkoj, posle snažnog zamaha u letnjim mesecima

⁴ J. B. Tito: *Sabrana dela*, Beograd 1977, knj. VIII, str. 106.

1941. zbog niza objektivnih teškoća i subjektivnih slabosti, a ponajpre kao posledica nekih dogmatskih i sektaških shvatanja, orijentacije na kratkotrajan rat i svega onoga što takvu orijentaciju i njene tokove prati — preživljavao težak, iako privremen poraz. O tome je Tito istinito obavešten i on je kritički analizirao stečena iskustva i posledice poraza, posebno uvažavajući teškoće koje je nametao ravničarski teren, ali i nacionalni, ekonomski i drugi uslovi, insistirajući na racionalnim procenama i realnim odlukama, na vođenju brige o stvarnim mogućnostima, ukazujući na štetnost prenatrženih poteza, potrebu čuvanja kadrova, produbljivanja veza sa narodom itd. Upravo te ocene i instrukcije vođe revolucije rezultirale su ubrzo brojnim novim oružanim akcijama i širinom partizanskih dejstava. Odlučujuća premoć borbene partizanske inicijative i ovde se, pre svega, zasnivala na maštovitosti, brzini i iznenađenju kod noćnih napada, postavljanja zaseda i primene veštog i lukavog manevra, zatim rastresitosti jedinica, maštovitosti, originalnosti i smelosti u akcijama. To je unosilo nesigurnost u neprijateljskim redovima, prisiljavalo ga da sa drugih područja skida svoje jedinice i angažuje ih u odbrani pruga i puteva, industrijskih objekata itd.

Raspravljajući o suštinskim pretpostavkama za razvoj i uspešan tok ustanka i oružane borbe u Vojvodini, Jovan Veselinov među prve ubraja širinu rada Partije i njen stvarno veliki uticaj u masama bez kojeg bi se oružana borba u ovoj otvorenoj ravnici, gusto zasejanoj neprijateljskim garnizonima i složenog nacionalnog miljea, teže razvijala nego drugde u zemlji. Po njemu, partizanske jedinice u ravnici »jedva i da mogu voditi borbu ako ih pozadina u svemu ne podržava, ako im u svakom momentu ne pritekne u pomoć da im pomogne u borbi, da ih, ako treba, skloni od nadmoćnijeg neprijatelja«; ovde su borba i mobilizacija novih boraca, snabdevanje vojske itd. u znatnoj meri specifični u odnosu na uslove u drugim krajevima, jednom rečju tu »pozadina mora da bude čvršća, jednostavnija, sigurnija. To su pokazale sve neprijateljske ofanzive i bezbrojni nalleti okupatora i njegovih sluga na naše stanovništvo... Uspehi naših vojnih jedinica bili su utoliko veći ukoliko je pozadina bila jača. Jasno je da je i borba naših odreda i brigada sa svoje strane uticala na to jedinstvo. Ali mi naročito želimo da istaknemo značaj rada u pozadini u uslovima kao što su vojvođanski«. ⁵

I ovde je bilo veoma značajno, čak presudno, što je vođstvo revolucije na vreme reagovalo na tendencije prihvatanja frontalnih borbi i stvaranja glomaznijih jedinica, što se javljalo pod uticajem

⁵ J. Veselinov: *Vojvodina u narodnom ustanku*, u knj. »15 vojvođanskih brigada«, Novi Sad 1953, str. 10—11.

iluzija o brznoj pobjedi i kao rezultat uspeha postignutih u vreme samog pokretanja ustanka. Oružana borba širih razmera mogla se razvijati samo ako su za nju u potpunosti izvršene pripreme, ako je bila obezbeđena nužna baza. Boravak velikog broja naoružanih ljudi u manjem broju sela u Banatu i Bačkoj 1941. i na početku 1942. godine, koja su policiji, okupatoru i kvinslizima inače bila poznata kao »crvena« i ustanička, olakšalo je neprijatelju da ih otkrije i najveći deo razbije. Tim pitanjem se blagovremeno pozabavio i Pokrajinski komitet, ukazujući na neke pouke uspešnog razvoja ustanka u Sremu, upozoravajući na potrebu stalne analize stepena ostvarenog jedinstva objektivnih i subjektivnih elemenata ugrađenih u strategiju i taktiku oružane borbe i u koncepciju stvaranja i razvoja oružanih snaga revolucije.

U vojvođanskim uslovima, kroz opštenarodni oslobodilački i revolucionarni rat i puni istorijski subjektivitet naoružanog naroda, brzo je sazrevala revolucionarna svest masa na bazi socijalizacije platforme KPJ u vođenju NOR-a, što je rezultiralo porastom samosvesti angažovanja i samoodgovornosti masa, izraženih u samoorganizovanosti i samoaktivnosti. Ta i takva platforma je od posebnog značaja bila za već naglašeno izvanredno brzo i široko revolucionisanje svesti seljačkih masa, čak i nezavisno od njihovog imovnog stanja i ranije političke pripadnosti, njihovog snažnog ispoljavanja kao subjekta i bitnog činioca borbene i revolucionarne situacije, nasuprot prošlim vremenima kada se njima samo manipulisalo. U najkraćem: Partija je seljaku ponudila politiku i program borbe koji su odgovarali njegovim aktuelnim i dugoročnim interesima.

Povezanost i uslovljenost političke i vojne linije NOB-a presudno je uticalo da su u Vojvodini dosta rano prevladana i određena kolebanja koja su se, zbog specifičnosti uslova i negativnih uticaja, javila kod pripadnika pojedinih nacionalnosti, čime je društveno-politički okvir Vojvodine dobio osnovne konture i sa stanovišta mobilizacije i društvenih i političkih priprema postajao sve značajniji, iskazujući svoj opštejugoslovenski smisao. Naime, objedinjavanje NOP-a i u Vojvodini bilo je uslovljeno potrebom da se borba razgara u svim krajevima, svim nacionalnim i socijalnim sredinama, što je zbog njene izdellenosti između Trećeg Rajha, Hortijeve Mađarske i Pavelićeve tzv. NDH, zatim složenosti nacionalnog sastava u kojima su se pretežni delovi nekih brojnih nacionalnosti na početku NOR-a eksponirali kao kvislinzi ili se ponašali kao neangažovane populacije — bilo dosta otežano. U tom pogledu su se partijska rukovodstva, svakako pod uticajem vođstva revolucije, angažovala da se

u početku prevlada u znatnoj meri jednonacionalni karakter NOP-a. To nije išlo ni brzo ni lako; tome su prethodili i doprineli uspesi NOP-a širom zemalja, i već ostvarene pobede saveznika. Ovde treba istaći da su upravo razvoj vojne organizovanosti i razmah borbi bili vitalan i dinamičan faktor narastanja NOP-a i razmicanja granica NOB-a, buđenja i revolucionisanja celokupne populacije i objedinjavanja svih delova Vojvodine i njenog ispoljavanja kao jedinstvenog vojnooperativnog područja povezanog sa drugim delovima ratišta i afirmacije kao društvenog okvira za izgradnju sistema narodne vlasti i za vođenje NOR-a. Odlučujući uticaj u tom pogledu imao je Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu, o čemu svedoči i činjenica da je znatno pre početka ustanka izdao čak i uputstvo o formiranju oružanih jedinica i o načinu vođenja partizanskih borbi.

Izvedeci oružane akcije i diverzije, stotine formiranih desetina na ovom prostoru bile su ne samo izvor i rezerva boraca za krupnije partizanske jedinice već i veoma snažan oblik političkog okupljanja i delovanja, čvrst oslonac partizanskih jedinica u oružanim akcijama. Živelo se, kako će kasnije pisati Stevan Doronjski, »mobilno, na jedan poseban ratni način, u nekim selima te desetine su same uništile okupatorsku vlast, otvarale put organizovanom životu i akcijama i odlasku u partizanske odrede na širem operativnom području«. Pri tom se neprekidno ponavljalo jedinstvo političkih i vojnih akcija i aktivnosti: iz političkih akcija su se rađale oružane, utičući na povećanje broja vojnih formacija i njihovo proširivanje do odgovarajućeg nivoa, a isto tako je i oružana borba snažno delovala na jačanje moralne i političke svesti naroda i boraca i na učvršćivanje političkog stanja i razmaha političke borbe na teritoriji, gde su partizanske jedinice od svog nastanka bile i do kraja rata ostale oružana snaga i, u isto vreme, politička snaga naroda i revolucije.

U Sremu su oružanu borbu ne samo povele već u prvo vreme i nosile manje oružane grupe, koje su, kroz mnoštvo po razmerama manjih oružanih akcija, podsticale borbeno raspoloženje naroda i jačale uverenje da se jedino oružanom borbom može doći do konačne pobede. Uporedo sa širenjem borbe razvijali su se i usavršavali i organizacijski oblici: partizanske desetine, vodovi, čete i odredi, formacije oružanih snaga sve manje vezane za užu teritoriju. A kada su, kasnije, one prerasle u grupe udarnih bataljona, pa i brigade, koje će, kao rezultat specifičnosti razvoja NOR-a u Sremu, po odluci Partije prelaziti i dejstvovati izvan sopstvene teritorije, na operativnom području istočne Bosne, gde su potrebe za tim dejstvima

bile veće a geografski uslovi povoljniji — stvarani su novi odredi kao osnovni oblici oružanog organizovanja naroda, tako da je teritorija uvek bila pokrivena teritorijalnim partizanskim jedinicama, što je masama omogućavalo da se još jače izraze kao autotentičan politički i vojni činilac. Bačka i, naročito, Banat, u tom pogledu su, zbog karakteristične oseke i teškoća u izvođenju oružane borbe, stekli specifična iskustva, naročito na planu oživljavanja i omasovljenja oružane borbe, formiranja novih partizanskih jedinica i stupanja pripadnika narodnosti u oružanu borbu protiv okupatora, zatim u pogledu mobilizacije i prebacivanja ljudstva u Srem i istočnu Bosnu, na prostor gde su geografski, operativni i taktički uslovi za borbu u tom periodu bili izrazito povoljniji, čime je stvaran prostor i drugi uslovi za formiranje i dejstvo novih jedinica u Vojvodini. Kada je reč o oživotvorenju jednog od najbitnijih svojstava Titove inače osobene političke i vojne strategije, jedno od tih iskustava bilo je da organizovani narod treba da čini osnovu revolucionarne vojske i da se mora stalno, u živom ratnom previranju, izražavati i potvrđivati njen svenarodni revolucionarni karakter. U tom pogledu u Bačkoj i Banatu su, i zbog datih okolnosti i subjektivnih grešaka rukovodstava, stečena i neka negativna iskustva, pored ostalog i kad je reč o tome da borci ovih krajeva nisu mogli da se održe kao organizovane vojne formacije zbog toga što pozadina nije išla ukorak s frontom, što je vladala orijentacija na kratkotrajni rat, što su bile nedovoljne vojno-organizacijske pripreme, što su brzo i jednovremeno uključeni u oružanu borbu gotovo isključivo članovi Partije i SKOJ-a.

Suprotno takvoj praksi, u Sremu je orijentacija bila — organizovati narod kao bazu ustanka, pa je otuda borbeno raspoloženje naroda, kako to Jovan Veselinov kaže, "rodilo našu ustaničku vojsku", tako da su borci ustaničkog Srema odavde "već organizovani i politički vaspitani odlazili na ratišta".⁶ U takvim uslovima je sačuvan i u borbi sve snažnije potvrđivan duboko narodni i revolucionarni karakter jedinica. Ta društvena dimenzija se mnogostruko izražavala — kroz sam karakter i naziv vojnih jedinica, organizovanost političkog faktora i unutrašnji demokratizam, povezanost sa političkim i vojnim rukovodstvom, oslanjanje na masovnu bazu ustanka i otpora, kombinovanje oblika oružane borbe sa svim vidovima svenarodnog otpora. Time su stvarani uslovi u kojima su, po Stevanu Doronjskom, »vojne jedinice, narodnooslobodilački odbori i masovne političke organizacije postajali moćni vid samoorgani-

⁶ Zbornik »Sećanja komandanata vojvođanskih brigada«, prilog J. Veselinova: *Umesto predgovora*, Novi Sad 1975, str. 15.

zovanja i samodelatnosti revolucionarnih masa u borbi za sopstvene nacionalne i socijalne interese pod rukovodstvom KPJ; te institucije i nisu ništa drugo do politički osamostaljene mase, organizovane kao nova, revolucionarna vojska i kao nova, revolucionarna vlast, sa svim suštinskim obeležjima diktature proletarijata». ⁷

Za sve vreme oružane bobre veoma uspešno i elastično su primenjivani svi bitni principi partizanske ratne veštine; određivanje cilja i težišta, ofanzivnost, manevar, iznenađenje i obezbeđenje od iznenađenja, ekonomija snaga, neprekidno sadejstvo i dr. Tako postavljena i vođena oružana borba, stalno prožimana brojnim drugim oblicima opštenarodnog otpora i sama izrasla iz njih, činila je sa njima nerazdvojivu, jedinstvenu celinu i vodila se paralelno i međusobno usklađeno po cilju, prostoru i vremenu, neprekidno i u skladu sa vojno-političkom situacijom i konkretnim uslovima, uvek sa izraženim operativnim težištem u okviru ovog dela ratišta i, koliko se god to moglo, u sadejstvu sa glavninom snaga NOVJ. U svakom slučaju, to su bila jednovremena, međusobno usklađena, veoma razvijena borbena dejstva i drugi oblici otpora na frontu i na teritoriji koju je kontrolisao okupator.

Za bobrena dejstva, manje ili više specifična za ove uslove, karakteristične su: stalna primena ofanzivnih oblika borbe putem napada na naseljena mesta i uporišta, prepada, zaseda, napada manjih jedinica i diverzanata na sistem komunikacija, naročito na veoma živ i za neprijatelja izuzetno važan železnički saobraćaj.

Na osnovu šireg istraživanja, Milenko Radovanov je utvrdio da su se svi načini dejstva u sremskom prostoru "odlikovali specifičnostima koje uslovljava ravnica i u kojima dominiraju iznenađenja, brzina dejstva, inicijativa, dezinformacija neprijatelja, snaga vatre i vešto vođen manevar pokretom od mesta boravišta jedinica do objekata dejstva i odvođenje na mesto razmeštaja... Dejstva noću bila su jedan od osnovnih činilaca kojima se dobrim delom paralisala tehnička nadmoć okupatora. Pored toga, primenom iznenađenja i masovnom primenom ratnih lukastava raznih oblika, okupatorske jedinice su dovodene u nepovoljan položaj i najčešće bile uspešno tučene". ⁸ U svakom slučaju, partizanska taktika u Sremu je prilagođavana konkretnim uslovima, a pravilo je bilo da se nikada nijedna jedinica ne dovodi u bezizlaznu situaciju tako da bude razbijena i uništena. Bobrena dejstva, razvijana od manjih ka

⁷ S. Doronjski: *Trideset godina konstituisanja i razvoja autonomije Vojvodine*, u knjizi »Autonomija Vojvodine«, Novi Sad 1976, str. 121.

⁸ M. Radovanov: *Neke specifičnosti oružane borbe i Srema u NOR-u*, »Vojno delo« 5/80, str. 107.

većim, odlikovala su se izrazitom ofanzivnošću, dok su odbrambena dejstva primenjivana samo u situacijama kada su bila neophodna. U svim uslovima osnovno je bilo ostvariti iznenađenje, brzo i inicijativno dejstvovati, obezbediti manevar pokretom u smislu brzog grupisanja za borbu i posle borbe za još bržu disperziju i prebacivanje na druge terene. Vođena je bespoštedna borba protiv petokolonaša, kvislinga, agenata, provokatora i svih drugih nosilaca neprijateljskog delovanja. Čišćenjem od neprijatelja manjih i većih područja stvarane su slobodne teritorije na kojima su organizovane vojno-pozadinske ustanove i svi drugi elementi preko potrebnih partizanskim odredima da bi ovi mogli da izvršavaju svoje zadatke, a gubitak jedne slobodne teritorije nadoknađivan je oslobađanjem nove još prostranije i ekonomski značajnije što je bilo jedno od Titovih strategijskih načela. Izgrađivanje mehanizma oružane zaštite naroda i sela koji je postao okosnica sistema samozaštite, i koji je istovremeno bio u funkciji borbenog obezbeđenja oružane bobre, odvijalo se izgrađivanjem sistema sigurnih i blagovremenih veza, izviđanja, obaveštavanja, uzbunjivanja itd. Da bi se obezbedilo od iznenadnih napada neprijatelja, sem aktiviranja široke obaveštajne mreže, primenjivana je masovna izgradnja skloništa, kopanje baza u selima i na salašima, a da bi se izbegla svaka izolovanost NOP-a obezbeđivano je višestruko povezivanje sa Srbijom, istočnom Bosnom i Slavonijom, što je bio izraz jedne od specifičnosti borbe u Vojvodini. Značajna pažnja je, kako navodi Sreta Savić, poklanjana izboru starešinskog kadra, a rukovođenje i komandovanje, iako jedinstveno i centralizovano, omogućavalo je i podsticalo samoinicijativu, koja je ovde, verovatno više nego drugde, uz fleksibilnost, širinu dejstva i originalne oblike svenarodnog otpora, bila značajna pretpostavka za opstanak, dejstva i pobede jedinica.⁹

U Vojvodini se pokazuje da je oružana komponenta izrastala iz ukupne revolucionarne borbe, oslanjajući se na njene rezultate. U stvari, partizanskim akcijama su stvarane osnove na kojima su izrastali novi vojni sadržaji i oblici. Pokazalo se i to da neposredni vojni efekti borbe, iako su bili osnovni i izuzetno dinamički činilac, nisu izražavali sve bogatstvo i snagu NOP-a. Borba se, naime, prevashodno vodila kroz brojne oružane akcije, ali i kroz društveno-političko delovanje partizanskih, skojevskih, omladinskih i pionirskih organizacija, organizacije AFŽ-ea, rad NOO-a, zatim kroz veoma razvijenu propagandno-agitacionu delatnost. Sasvim je prirodno što

⁹ Opširnije: S. Savić, *Glavni štab NOV i PO odreda Vojvodine*, Novi Sad 1980, str. 97—98.

su vojne formacije i celokupna oružana aktivnost najvernije i najdublje izražavale snagu, nivo i interese vojne i političke borbe i dubinu revolucionarnih promena, ali su i svi drugi, veoma raznovrsni i razvijeni oblici otpora naroda bitno uticali na razmah i uspeh oružane borbe, prethodeći im, odvijajući se paralelno sa njima ili dolazeći kao njihove posledice.

U vrednovanju i uopštavanju celokupnog tog iskustava mora se, pre svega, poći od toga da su glavni teret borbe na političkom i vojnom organizovanju naroda od samog početka nosile partijska i skojevska organizacija u selima i gradovima, da je njihovom aktivnošću organizovana pozadina, tačnije front u pozadini, razumije se kroz usmeravanje aktivnosti masa okupljenih oko zajedničkog programa. Ali su odredi od početka izrastali kao borbena i politička jezgra, kao izraz narodnih htenja i potreba, kao formacije koje su se, prema uslovima i potrebama borbe, menjale po obimu i nazivu, ali uvek okružene požrtvovanjem i ljubavlju baze iz koje su izrasli, ne menjajući svoju demokratsku i duboko narodnu suštinu. Tim jedinstvom borbenog naroda i njegovih jedinica moguće je objasniti niz vojnih i političkih pobeda i činjenicu da ovde četnički pokret nije uspeo ne samo da zaživi već ni da ubaci makar i svoju jedinicu, te činjenicu da su u najtežim uslovima ostali neotkriveni jedinice, ilegalna rukovodstva, odbori, štamparije i dr., često smešteni po kućama ili u širokoj mreži baza ispod zemlje.

Značajna iskustva iz NOR-a u Vojvodini stečena su i u primeni najšireg pokreta diverzantskih akcija, koje su izvodile ne samo posebne jedinice sastavljene od najboljih boraca već i grupe koje su bile formirane i za tu aktivnost zadužene u gotovo svakom naselju. Upravo te izuzetno brojne diverzantske akcije bile su svojevrstan vid zaštite, a njih su planirali i koorinirali vojne komande i partijska rukovodstva sa terena, zavisno od konkretnih uslova u kojima su izvođene. Uopšte, diverzantske jedinice su imale važnu ulogu u ukupnoj strukturi vojnog i svenarodnog organizovanja za borbu, a njihova dejstva neretko i operativni značaj u ukupnosti dejstava u ravnici. U svakom slučaju, široko postavljena diverzantska dejstva izvanredno su odgovarala uslovima borbe, obezbeđivala neprimećeno pojavljivanje, iznenadno i efikasno izvršavanje određenih zadataka i, u isto vreme, ostavljala psihološki pritisak na neprijatelja.¹⁰

Značajna iskustva iz domena oružane i neoružane borbe i otpora vezana su za ekonomske izvore Vojvodine, pre svega kao poljo-

¹⁰ Opširnije: S. Zorkić, *Partizanske diverzije u Vojvodini*, Novi Sad 1976, str. 5.

privrednog regiona sa stratezijskim značajem u proizvodnji hrane. Bespoštedna i neprekidna bitka je vođena oko toga ko će se izboriti za privredno bogatstvo ove ravnice, ponajpre hranu, i iskoristiti ga za jačanje svoje pozicije u toj bici, za stvar svoje pobede. Poznato je da su se sa ovim problemom suočavali i ostali krajevi Jugoslavije, pa i pokreti otpora širom Evrope, ali je permanentna bitka za hranu u Vojvodini, kojoj je okupator namenio ulogu stratezijske baze u jačanju vlastitog fronta, imala i brojna osobena obeležja, izrastajući u niz akcija opštenarodnog karaktera. Brojne odluke, akcije i uopšte borbena dejstva vezani su za odnos prema hrani kao sredstvu sticanja stratezijskih prednosti u borbi protiv okupatora i jačanju borbenog morala naroda. S tim u vezi je zanimljivo da se u ustaničkoj godini insistiralo na paljenju žitnih polja, magacina i silosa, na uništavanju mlinova, poljoprivrednih mašina i alata, kako se njima ne bi koristio okupator, dok se kasnije, u skladu sa opštim stanjem NOB-a, zahteva uporna odbrana celokupne žetve u svim oslobođenim selima i njeno stavljanje u službu pobede, čak prebacivanjem žita u druge krajeve, a uništavanje onog žita do kojeg se nije moglo doći. Obrazovane su vojne jedinice za angažovanje na tim poslovima, a doslednim bojkotom gradskih tržišta bitno je smanjivana mogućnost ishrane okupatorske i kvislinške vojske.

Titova strategija oružane borbe, utvrđena 1941. godine, u Vojvodini je izražena u širokom frontu borbe i otpora čiji je rezultat bila veoma snažna i žilava revolucionarna samodelatnost naroda. Na teritoriji su, sem dejstva jedinica, razvijane sve institucije NOP-a koje su sarađivale u mobilizaciji boraca, obezbeđivanju materijalnih sredstava za operativne jedinice, očuvanju reda i mira, sigurnosti i svih vitalnih funkcija, sve to uz puni revolucionarni demokratizam. Pri tome je, svaki elemenat obavljao svoj deo posla u okviru jedinstvenog sistema kojim je rukovodila Partija. U naseljima i van njih, pored ostalog, razvijana je političko-propagandna, kulturno-prosvetna, vojnostručna i mobilizatorska aktivnost koje su zahvatale sve slojeve društva. Na slobodnoj teritoriji radile su desetine partizanskih škola, razvijana je izdavačka delatnost, radile partizanske radionice. Sve to je zadovoljavalo razne potrebe borbe i otpora i predstavljalo svojevrsna oruđa za postizanje pobede. Jedno od brojnih glasila borbene Vojvodine, »Glas omladine«, duboko je bilo u pravu kada je u jednom od brojeva navelo da je narodnooslobodilačka borba »zbog svoje opšte prihvaćenosti — postala sastavni deo života svih ljudi i žena Srema«.

Teritorija je bila uporište izgradnje nove narodne vlasti i jačanja organizovanosti i borbenog morala naroda, baza i oslonac

razvoju i dejstvu oružanih snaga. Sela su faktički stalno bila u rukama naroda i njegovih organizovanih snaga, u njima se razvijao novi sistem odnosa i rešavali svi životni problemi, u potpunosti je uređivana teritorija i obezbeđivane sve životne funkcije, ona su baza jačanja ustanka i revolucije. Sa tog stanovišta sela i nisu bila okupirana, već su posledice okupacije osećala samo povremeno, u vreme blokada i akcija odmazde: ona, isto tako, nisu ni »oslobađana«, kao što, sa gledišta NOP-a, nisu ni »gubljena«, iako je okupator mogao da u njih, uz veliki rizik od mnoštva usputnih iznenađenja, uđe, ali uvek nesiguran kako će u njima proći, a još nesigurniji kako će iz njih izaći. Te slobodne teritorije su izražavale svojevrsan borbeni, antifašistički i ustanički legalitet narodne volje, intenzitet i rezultat njegove borbe i otpora. Takva slobodna teritorija je imala prvorazredan vojni značaj zbog toga što je sa nje vršen stalan pritisak na neprijatelja, a pogotovu širok politički uticaj, čime su vezivane jake snage okupatora i uspešno vršena njihova disperzija na širokom prostoru, tako da nigde nisu mogle biti jake, a još manje spokojne. Takva aktivnost slobodne teritorije bitno je uticala na specifičan razvoj oružane komponente NOP-a. I time se potvrđivala naša teza koju smo i ovde želeli da naglasimo — kako je vojni činilac proizlazio iz srži revolucionarne situacije i bio presudan činilac za radikalizaciju sadržaja i ciljeva revolucije. Kroz vojni činilac je najdublje izražavana revolucionarna inicijativa i opredeljivana težišta u celokupnoj borbenoj situaciji. Ovde je vojna organizacija bila determinisana delovanjem socijalnih, ekonomskih, nacionalnih i drugih činilaca, koji su isto tako uticali i na metode i taktiku vojnog delovanja. Ona je izvirala iz političke organizacije naroda i bila tako organizovana da se stalno vraćala svom izvoru, narodu, a u celini vojno-političke situacije nalazila sopstvenu optimalnu meru i opredeljenja za konkretne situacije.

U celini gledano, u Vojvodini je stvaralački, sa upečatljivim originalnostima, uslovljenim geografskim, socijalno-ekonomskim i nacionalnim specifičnostima, primenjivana Titova koncepcija opštenarodnog ustanka i stvaranja revolucionarnih oružanih snaga i razvijanja ratne veštine. Od početka je primenjivan partizanski, da bi se na njegovim rezultatima razvio kombinovani oblik oružane borbe, pri čemu su primenom jednog i drugog uspešno paralisane tehnička superiornost i brojčana nadmoć neprijatelja, a u isto vreme dolazile do izražaja naše prednosti. Situacija na ovom delu ratišta bila je takva da je partizanski oblik oružane borbe bio jedino moguće i efikasno sredstvo za neprekidnu oružanu borbu, da se agresoru nametne dugotrajan i za njega iscrpljujući rat, da se stalno

menja odnos snaga u našu korist. Stvarana je takva vojno-politička i operativno-taktička situacija koju je karakterisala isprepletenost fronta i pozadine. Došli su do punog izražaja manevar, kombinovanje i ofanzivnost oružane borbe i taktika iznenađenja i iznuranja okupatorske oružane sile i političkih institucija kroz disperziju oružanih snaga, zatim jedinstvo političkih i vojnih ciljeva i celovitost oružanih i neoružanih oblika borbe i otpora, paralelnost političkih i vojnih akcija. Kroz sva ta svojstva oružane borbe u ustanaku, a i docnije na prostoru Vojvodine kao i na drugim područjima, na upečatljiv način se iskazala i potvrdila vrednost Titovog shvaćanja o odlučujućoj ulozi ljudskog faktora u vođenju oružane borbe i otpora, pre svega, kroz afirmaciju masa kao vojnog činioca i identifikaciju oružanih snaga kao izraza društvene moći naroda koja se u procesu borbe pretvara u specifičan oblik vojne moći.